

Ніна Рогатинська,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права
та процесу

Адріана Куйбіда,

студентки гр.ПР-31

Тернопільського національного
економічного університету

ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОТРИМАННЯ ДОКАЗІВ В КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ДОКАЗУВАННІ

Розглянуто особливості отримання та допустимості доказів в кримінально-процесуальному доказуванні. Проаналізовано наукові підходи щодо визначення поняття доказів як основної правової категорії у кримінальному провадженні.

Ключові слова: докази, кримінально-процесуальне доказування, оцінка доказів, слідчий, прокурор.

Рогатинская Н., Куйбида А.

Значение и особенности получения доказательств в уголовно - процессуальном доказывании

Рассмотрены особенности получения и допустимости доказательств в уголовно-процессуальном доказывании. Проанализированы научные подходы к определению понятия доказательств как основной правовой категории в уголовном производстве.

Ключевые слова: доказательства, уголовно-процесуальное доказывание, оценка доказательств, следователь, прокурор.

Rogatinskaya N., Kuibida A.

Value and features of recognition in criminal processual evidence

The research covers the peculiarities of obtaining and admissibility of evidence in criminal proceedings. The scientific approaches were analyzed to define the concept of evidence as the main legal category in criminal proceedings.

Keywords: evidence, criminal procedural proof, assessment of evidence, investigator, prosecutor.

Постановка проблеми. Постійний розвиток кримінально-процесуального законодавства спонукає до необхідності дослідження та перегляду традиційних наукових поглядів щодо проблем кримінального процесуального доказування. Особливої актуальності вирішення цього питання набуло у зв'язку з набранням чинності новим КПК України, у якому запропоновано розширення змагальних засад кримінального провадження. Питання, що стосуються доказів та їх значення в кримінальному провадженні є дуже поширеними, адже саме з поняттям доказів, безпосередньо, пов'язана вся історія кримінального судочинства з моменту його появи і до сьогодні, оскільки за своєю природою докази є серцевиною як кримінального провадження, так і судового розгляду.

Докази та доказування в КПК України займають особливе місце, адже від того, наскільки правильно й точно досліджуватимуться докази, тому, на скільки дії сторін кримінального провадження відповідатимуть законодавству, настільки вірним і, найголовніше, законним буде подальше судове рішення. Це можна обґрунтувати тим, що від якості роботи з доказами залежить і рівень захисту прав, свобод та інтересів громадян від злочинних посягань. Не зважаючи на те, що докази та доказування достатньо досліджувалися, вищевказана проблема є дуже важливою і потребує більшої уваги, оскільки основним завданням кримінального провадження є дотримання основних, установлених законом принципів, на яких власне й ґрунтується кримінальний процес.

Питання доказів та їх отримання досліджувалось як вітчизняними, так і зарубіжними вченими, такими як: Л. Є. Владіміров, М. В. Духовський, А. Ф. Кістяківський, П. І. Люблінський, А. Я. Дорохов, Л. М. Карнеєва, В. Г. Лушакевич. Окремий внесок зробили П. М. Маланчук, П. А. Лупінська, Є. Г. Коваленко, Л. Д. Удалова, С. М. Стахівський та ін.

Варто відзначити, що питання доказів доступно висвітлено в Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Європейській конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах та в інших важливих міжнародних документах.

Метою статті є комплексне дослідження отримання доказів у кримінально-процесуальному провадженні.

Основний виклад матеріалу. Для того, щоб визначити місце доказів у кримінально-процесуальному доказуванні, варто, для початку, розмежувати конкретні основні поняття. У КПК України доказам і доказуванню присвячена глава 4, у якій закріплено поняття доказів, їхні процесуальні джерела, визначено умови належності та допустимості доказів, порядок їх збирання та оцінки в кримінальному провадженні.

Щодо поняття доказів, відомо, що воно включає і водночас визначає основні повноваження, зміст та актуальність діяльності слідчих, прокурорів, суддів та інших учасників кримінального провадження, від яких залежить реалізація кримінально-правової політики держави, виконання завдань кримінального провадження та забезпечення впровадження міжнародних стандартів кримінальної юстиції в Україні.

Дане поняття охоплює певні відомості, отримані в порядку, встановленому КПК, про наявність чи відсутність фактів і обставин, котрі мають істотне значення для кримінального провадження; процесуальну форму їх закріплення та відповідне джерело. Усі ці елементи взаємопов'язані та у своїй єдності утворюють поняття доказів.

Думки багатьох вчених, щодо визначення цього поняття значно розходяться. Наприклад, О. Баулін дане поняття тлумачить так: докази – це відомості про факти, а джерела доказів, зазначені в кримінально-процесуальному законі до поняття доказів не входять, оскільки, мають самостійне значення [4, с. 75].

З вищезазначеним не цілком можна погодитись, тому що дане визначення є недостатньо конкретизованим. В ньому відсутні обґрунтування причин того, що докази, закріплені в законі мають самостійне значення, а не існують і застосовуються разом з усіма. При цьому говориться безпосередньо не про факти, як джерело доказів, в даному випадку лише приймаються до уваги відомості про них.

Деякі вчені відповідно чергу, наголошують на тому, що багато радянських визначень доказів лише поглиблюють проблему виявлення їх єдиного поняття; що на сьогодні вони втратили свій зміст і саме тому потрібно орієнтуватись не лише на законодавство. З цією думкою можна посперечатись. Так, дані визначення є дуже давніми, деякі навіть надто вже застарілими, але від них ні в якому разі не потрібно назавжди відмовлятися, адже саме вони стали своєрідною основою для різноманітних досліджень, аналізів, дискусій, нововведень, тощо. До того ж законодавство, яке теж має свої недоліки, тим чи іншим чином оперує ними, але зосереджуватись лише на законодавстві для введення єдиного, чіткого й зрозумілого визначення поняття «доказ» не варто [9, с. 88].

КПК України чітко закріплює визначення «доказу». У ч. 1 ст. 84 зазначено, що «доказами в кримінальній справі є фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно-небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи [1].

Варто зазначити, що процедура формування кожного окремого доказу дозволяє класифікувати їх за характером джерел на показання, речові докази, документи, висновки експертів.

Такі класифікації дають досить широку можливість для аналізу та визначення ролі і значення доказів, обрання організаційних прийомів, їх збирання, перевірки. Також це можливість враховувати особливості кожного виду доказів при їх оцінці та обґрунтуванні процесуальних рішень.

На сьогодні, відповідно до кримінального провадження, щодо дослідження доказів, ми можемо виділити наявні три базові наукові підходи:

Перший, тлумачить докази як «фактичні дані, отримані у передбаченому кримінально-процесуальним законом порядку, на підставі яких слідчий, суд, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню» [2, с. 83].

Другий – під доказами розуміємо «нерозривну єдність їх змістовної сторони (фактичних даних, тобто відомостей, що дають можливість встановити факти, які є предметом доказування) та їх процесуальних джерел (форми, що є встановленим кримінальним процесуальним законом порядком отримання фактичних даних та їх фіксації)» [6, с. 180–181].

Третій підхід висвітлює таке визначення терміну «докази». Докази – це органічна єдність фактичних даних, які отримані та закріплені у відповідній процесуальній формі, а також закріплення їх процесуальних джерел, на підставі чого сторони кримінального провадження, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню [3].

Варто зазначити, що докази не вважатимуться належними, якщо вони не здатні встановлювати факт, котрий має значення для кримінального провадження. Зміст фактичних даних визначається індивідуальними ознаками кримінального правопорушення. Не можна судити про належність доказів, якщо не відомі обставини, що підлягають доказуванню. Вони первинні відносно доказів

Вимога належності доказів складається з двох критеріїв:

- 1) значення для кримінального провадження обставин, встановлених конкретними доказами;
- 2) значення цих доказів для встановлення саме таких обставин.

Належність доказів пов'язана з характером санкцій, оскільки у Кримінальному кодексі України закріплені обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання, виключають кримінальну відповідальність, а також ті, що передбачають звільнення від кримінальної відповідальності.

Категорія «доказування» є однією з ключових у кримінальному процесі, тому зі сторони науковців запропоновано багато різних поглядів. Зокрема, доказування – це діяльність суб'єктів кримінального процесу зі збирання, формування, перевірки, оцінки доказів і їх процесуальних джерел, а також формування на цій основі певних тез та наведення аргументів для їх обґрунтування [7, с. 119].

Відповідно до з ч. 2 ст. 91 КПК, «доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження» [1]. Проте аналіз цього визначення дає підстави для висновку, що воно містить низку суперечностей, які простежуються й в інших нормах КПК.

Тобто, в цьому визначенні доказування розглядається в двох аспектах: кримінально-процесуальному, елементами якого є збирання, формування, перевірка, оцінка доказів і їх джерел та логічному, елементами якого є формування певних тез. Ці два види доказування є зовсім різними і поєднувати їх в одне ціле, зовсім недоречно, адже кримінально-процесуальне доказування може складатися також і з практичної діяльності щодо встановлення обставин вчиненого правопорушення.

Норми чинного КПК містять регламентацію порядку збору доказової бази в кримінальному провадженні. Зокрема, в ст. 93 КПК визначено, що «сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб, речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом» [1].

Аналіз даної норми дозволяє визначити такі нормативно закріплені способи збирання доказів:

- 1) проведення слідчих (розшукових) дій;
- 2) проведення негласних слідчих (розшукових) дій;
- 3) проведення процесуальних дій, зміст яких полягає в отриманні від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій і актів перевірок, проведення інших процесуальних дій [8, с. 342].

Варто зазначити, що способи збирання доказів у слідчій практиці мають знайти втілення у формі, визначеній КПК України. Якщо порядок і форми перших двох способів збирання доказів регламентовані досить детально, то в науковій думці щодо третього способу єдиного підходу не вироблено.

Відповідно доказування має свої особливі ознаки, насамперед це стадійність. Тобто сам процес доказування є майже на всіх стадіях кримінального провадження, при чому кожна наступна стадія передбачає конкретні способи перевірки правильності того чи іншого рішення, яке було прийняте на попередній стадії. По-друге, це нормативна урегульованість, що полягає в тому, що доказова діяльність спрямована на пізнання обставин конкретного кримінального правопорушення та певним чином урегульована нормами кримінально-процесуального законодавства. По-третє, це ретроспективність, де об'єктом пізнання є подія, яка відбулася в минулому, і як правило, ніким із суб'єктів, які власне здійснюють кримінальне провадження, особисто не сприймалась [4, с. 77].

Кримінально-процесуальне доказування не є науковим, оскільки воно: не ставить за мету пізнання закономірностей розвитку природи і суспільства, не триває нескінченно, воно обмежене процесуальними строками; здійснюється спеціальними суб'єктами за допомогою специфічних засобів у визначеній формі, згідно кримінально-процесуального законодавства.

Значення кримінально-процесуального доказування полягає у такому:

- 1) правильне здійснення кримінально-процесуального доказування дає змогу забезпечити реалізацію прав і законних інтересів усіх учасників кримінального процесу;

2) питання, котрі виникають під час кримінального провадження, можна вирішити лише на підставі встановлених обставин;

3) участь зацікавлених осіб у доказуванні – гарантія реалізації принципів кримінального процесу;

4) докази – підстава для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

Щодо предмета доказування, то з ним тісно пов'язане поняття меж доказування, під якими слід розуміти доказування такого обсягу доказів, який забезпечує достовірне встановлення обставин, що підлягають доказуванню. Звужувати межі доказування недопустимо. Це може призвести до недостатньої обґрунтованості тези, що доказується, а також потягнути за собою порушення прав і законних інтересів учасників провадження. Розширення меж доказування також може негативно вплинути на оперативність розкриття кримінального правопорушення, зайвого використання сил і засобів.

Відповідно узагальнення наведених визначень допомагає зрозуміти таке: якщо ж довіритись логіці, доказування як процес отримання знання здійснюється після аналізу певних суджень і є системою суто розумових операцій, то процесуальне доказування такими операціями не вичерпується.

Саме до цього привертав увагу І. І. Котюк, який підкреслював, що в структурі процесуального доказування слід розрізняти два аспекти: криміналістичний, тобто такий, що спрямований на виявлення, отримання та фіксацію даних про факт та обставини вчиненого злочину і процесуальний, який проявляється у процесуальному закріпленні, посвідченні, перевірці та оцінці отриманих фактичних даних у спосіб, визначений законом [5, с. 52].

Тому доказування в теорії і практиці кримінального процесу є однією із найактуальніших і значимих, оскільки справи, які розглядаються під час кримінального судочинства, вирішують долю людини. Правильність рішення суду напряму залежить від того, наскільки додержано вимог закону та чітко, повно і точно досліджено матеріали кримінального провадження.

Висновок. Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що докази в кримінальному процесуальному доказуванні належать до фундаментальних правових категорій.

Докази мають відповідний зміст, тобто інформацію про факти, що встановлюються, по-друге, процесуальну форму, що йменується в законі засобами доказування і, по-третє, певний процесуальний порядок отримання і дослідження доказової інформації і самих засобів доказування. Ці три ознаки характеризують правову природу доказів. Відсутність будь-якої сторони аспекту доказу призводить до недопустимості доказу в кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практ. коментар / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
3. Кримінально-процесуальне право України : підруч. / за заг. ред. Ю. П. Аленіна. – Х. : Одисей, 2009. – С. 214–324.
4. Баулін О. Поняття доказів у кримінальному процесі / О. Баулін // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2017. – № 1. – С. 75–81.
5. Котюк І. І. Теоретико-правовий аналіз сучасного розуміння поняття «доказування» / І. І. Котюк // Вісник кримінального судочинства. – 2017. – № 1. – С. 50–56.
6. Поняття доказів у кримінальному процесі / [Електронний ресурс] / А. О. Ляш, В. М. Ліщенко // Часопис Національного університету «Острозька академія». – 2012. – № 2(6) – С. 180–181. : – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12laoukr.pdf>. – (Сер. «Право»).
7. Чегренець Н. В. Місце доказів та доказування в кримінальному процесі / Н. В. Чегренець // Правові горизонти. – 2017. – № 3. – С. 118–124.
8. Чемерис І. М. Проблемні питання збирання доказів у кримінальному провадженні / І. М. Чемерис // Порівняльно-аналітичне право. – 2017. – № 5. – С. 341–345.
9. Щербаковський М. Г. Використання доказів як етап доказування у кримінальному провадженні / М. Г. Щербаковський // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2017. – Вип. 2. – С. 88–95.

References

1. *Kryminal'no-protsesual'nyy kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. (2003). Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny–Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine.*
2. *Honcharenko V. H., Nor V. T., Shumylj M. YE. (2012). Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy. Naukovo – praktychnyy komentar [Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary]. Kiev: Justitian [in Ukrainian].*
3. *Alenin Yu.P. (Eds). (2009). Kryminal'no protsesual'ne pravo Ukrainy [Criminal Procedural Law in Ukraine]. Kharkiv: Odissey [in Ukrainian].*
4. *Baulin, O. (2017). Ponyattyadokaziv u kryminal'nomuprotsesi [The notion of evidence in criminal procedure]. Visnyk Natsional'noyi akademiyi prokuraturyUkrayiny - Bulletin of the National Academy of Public Prosecutor of Ukraine, 1, 75-81 [in Ukrainian].*
5. *Kotyuk I. I. (2017). Teoretyko-pravovyy analiz suchasnoho rozuminnya ponyattya «dokazuvannya» [Theoretical and legal analysis of modern understanding of notion «proof process»]. Visnyk kryminal'noho sudochynstva – Bulletin of criminal proceedings, 1, 50-56 [in Ukrainian].*
6. *Lyash A. O., Lishchenko V. M. (2012). Ponyattya dokaziv u kryminal'nomu protsesi [The notion of evidence in criminal procedure]. Chasopys Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya «Pravo» – The Journal of the National University of Ostroh Academy. Ser. «Pravo», 2 (6), 180–181. Retrieved from <http://lj.ou.edu.ua/articles/2012/n2/12laoukp.pdf>.*
7. *Chehrenets' N.V. (2017). Mistse dokaziv ta dokazuvannya v kryminal'nomu protsesi [Place of evidence and proof process in criminal procedure]. Pravovihoryzonty- Legal horizons, 3, 118-124 [in Ukrainian].*
8. *Chemerys I.M. (2017). Problemni pytannya zbyrannya dokaziv u kryminal'nomu provadzhenni [Problems of collecting evidence in criminal proceedings]. Porivnyal'no-analitychne pravo - Comparative and analytical right, 5, 341-345 [in Ukrainian].*
9. *Shcherbakovs'ky M. H. (2017) Vykorystannya dokaziv yak etapdokazuvannya u kryminal'nomuprovadzhenni [The use of evidence as a proofing stage in criminal proceedings]. Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav - Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs, issue 2, 88-95 [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 19.06.2018.